

PAWEŁ SIWIEC

ZARYS POETYKI
KLASYCZNEGO WIERŚZA
ARABSKIEGO

ZARYS POETYKI
KLASYCZNEGO WIERSZA ARABSKIEGO

PAWEŁ SIWIEC

ZARYS POETYKI
KLASYCZNEGO WIERSZA
ARABSKIEGO

wydanie drugie poprawione

KRAKÓW 2019

Copyright by Paweł Siwiec, 2019

Korekta:
Marta Stęplewska

Projekt okładki:
Paweł Siwiec

Skład i łamanie:
Paweł Siwiec

Wydanie pierwsze niniejszej książki
ukazało się nakładem Księgarni Akademickiej
w Krakowie w 2008 roku

ISBN 978-83-8138-059-1

KSIEGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel./faks 12 431 27 43, 12 421 13 87
e-mail: akademicka@akademicka.pl
<https://www.akademicka.pl>

SPIS TREŚCI

Uwagi do wydania drugiego	8
Transliteracja i objaśnienie znaków	9
OD AUTORA	10
WSTĘP	12
<i>Rozdział pierwszy</i>	
WERSYFIKACJA	18
I. WPROWADZENIE	18
II. METRYKA KLASYCZNA	27
A. WZORCE KOŁA <i>muħtalif</i>	28
Metrum <i>ṭawīl</i> , czyli „długie”	28
Metrum <i>madīd</i> , czyli „rozpostarte”	30
Metrum <i>basīṭ</i> , czyli „rozłożyste”	32
B. WZORCE KOŁA <i>muṭalif</i>	34
Metrum <i>wāfir</i> , czyli „obfite”	34
Metrum <i>kāmil</i> , czyli „pełne”	36
C. WZORCE KOŁA <i>muṣṭabih</i>	40
Metrum <i>hazağ</i> , czyli „dźwięczne”	40
Metrum <i>rağaz</i> , czyli „drżące”	41
Metrum <i>ramal</i> , czyli „przeplatane”	44
D. WZORCE KOŁA <i>muğtalib</i>	46
Metrum <i>sarīc</i> , czyli „szybkie”	46
Metrum <i>munsariḥ</i> , czyli „płynne”	49
Metrum <i>ḥafīf</i> , czyli „lekkie”	50
Metrum <i>muḍāriḥ</i> , czyli „podobne”	51
Metrum <i>muqṭaḍab</i> , czyli „wykrojone”	52
Metrum <i>muğṭatt</i> , czyli „przycięte”	53
E. WZORCE KOŁA <i>mutaqārib</i>	54
Metrum <i>mutaqārib</i> , czyli „zwarte”	54
III. RYM	57
IV. LICENTIA POETICA	71

STYLISTYKA	77
I. WPROWADZENIE	77
II. TROPY STYLISTYCZNE (<i>al-bayān</i>)	85
A. PORÓWNANIE (<i>tašbīh</i>)	85
B. PRZENOŚNIA (<i>mağāz</i>)	94
1. Metafora (<i>isti‘āra</i>)	95
2. Synekdocha (<i>mağāz mursal</i>)	100
C. METONIMIA (<i>kināya</i>)	103
III. FIGURY SŁOWNO-DŹWIEKOWE (<i>al-badī‘</i>)	106
A. Figury warstwy brzmieniowej	107
1. As-sağ‘	107
2. Al-muwāzana	110
3. At-tašrī‘	110
4. Al-ğinās	111
5. Radd al-‘ağaz ‘alā aṣ-ṣadr	115
6. At-takrār	115
B. Figury warstwy znaczeniowej	117
1. Aṭ-ṭibāq	117
2. Al-muqābala	118
3. Murā‘āt an-naẓīr	119
4. Al-istiṭrād	119
5. Al-muzāwaḡa	119
6. Al-‘aks wa-at-tabdīl	119
7. Ar-ruğū‘	120
8. At-tawriyya	120
9. Al-istiḥdām	120
10. Al-ğam‘	121
11. At-tafrīq	121
12. At-taqsīm	121
13. At-tağrīd	122
14. Al-mubālaḡa	123
15. Al-maḡhab al-kalāmī	124
16. At-tafrī‘	125
17. Ta‘kīd al-maḡh bi-mā yuṣbih aḍ-ḍamm	125
18. Al-istitbā‘	125
19. Al-idmāğ	126
20. Al-hazl allāḍī yurād bi-hi al-ğadd	126
21. Tağāhul al-‘arīf	126
22. Al-iṭṭirād	126
23. Al-irṣād	127

IV. WARSTWA STYLISTYCZNA SKŁADNI (<i>al-maʿānī</i>)	128
A. SZYK ZDANIA	128
B. STYLISTYCZNE WYKORZYSTANIE RODZAJÓW ZDAŃ	132
1. Rozkaz i zakaz	132
2. Pytanie	133
3. Forma optatywna	134
4. Zawołanie	136
C. KOMPOZYCJA TEKSTU	137
D. SPOSÓB ŁĄCZENIA ZDAŃ	148
E. WERS A DŁUGOŚĆ I ZŁOŻONOŚĆ ZDANIA	150
<i>Rozdział trzeci</i>	
GATUNKI LIRYCZNE	153
I. WPROWADZENIE	153
II. KASYDA – STAROARABSKA ODA	155
III. POZOSTAŁE GATUNKI LIRYKI KLASYCZNEJ	167
1. Panegiryk (<i>madīḥ</i>)	168
2. Satyra (<i>hiğāʿ</i>)	170
3. Elegia (<i>marṭiya</i>)	171
4. Liryka miłosna (<i>nasīb</i> i <i>ğazal</i>)	175
5. Liryka agitacyjno-polityczna (<i>ḥamāsa</i>)	179
6. Liryka opisowa (<i>wasf</i>)	180
7. Poezja bachiczna (<i>ḥamriyyāt</i>)	183
8. Poezja łowiecka (<i>ṭardiyyāt</i>)	184
9. Liryka refleksyjno-filozoficzna (<i>zuhdiyyāt</i>)	185
POSŁOWIE	188
BIBLIOGRAFIA	191

Uwagi do wydania drugiego

Po dziesięciu latach od pierwszej publikacji niniejszej książki do rąk czytelnika trafia drugie jej wydanie, tym razem jako *e-book* w formacie *PDF*. W stosunku do poprzedniej edycji wprowadzono drobne zmiany redakcyjne:

- uwzględniona została errata do wydania pierwszego oraz wykonana ponowna korekta tekstu,
- ujednolicono formę cytowanych przykładów z poezji arabskiej,
- zrezygnowano z indeksu, ponieważ format elektroniczny daje pełną możliwość wyszukiwania,
- wprowadzone zostały hiperłącza umożliwiające szybką nawigację pomiędzy spisem treści a ujętymi w nim konkretnymi partiami książki.

Autor

Transliteracja i objaśnienie znaków

ء	°	ض	ḍ
ب	b	ط	t
ت	t	ظ	ẓ
ث	ṭ	ع	°
ج	ǧ	غ	ǧ
ح	ḥ	فا	f
خ	ḫ	ق	q
د	d	ك	k
ذ	ḏ	ل	l
ر	r	م	m
ز	z	ن	n
س	s	ه	h
ش	š	و	w
ص	ṣ	ي	y

- nad samogłoską oznacza długość
- ◌ sylaba krótka
- sylaba długa
- ◌ sylaba ponaddługa
- ◌ sylaba długa akcentowana
- ◌ sylaba krótka akcentowana
- ◌ sylaba obojętna
- ◌ sylaba anceps
- ◌ możliwość zastąpienia dwu sylab krótkich jedną długą lub jedną krótką

OD AUTORA

Termin „klasyczny wiersz arabski”, choć wydaje się wystarczająco doprecyzowany, nie zawsze rozumiany jest całkowicie jednoznacznie. Na ogół używa się go na oznaczenie niestroficznej liryki skomponowanej w arabskim języku literackim w oparciu o reguły wersyfikacyjne usystematyzowane w VIII wieku przez Al-Ḥalīla Ibn Aḥmada al-Farāhidiego (zm. 791). W takim więc rozumieniu termin ten stosuje się niekiedy również w odniesieniu do współczesnych (nie tak rzadko przecież pojawiających się) utworów spełniających normy tradycyjnej metryki arabskiej.

Niniejsza monografia, oprócz wymienionych wyżej ram formalnych nakłada na ten termin dodatkowo ramy czasowe. W związku z tym oznaczać on będzie tę arabską lirykę stychiczną, która powstała w języku literackim w tzw. klasycznej epoce rozwoju literatury arabskiej. Epokę ową dzieli się zwyczajowo na cztery główne okresy. Pierwszy obejmuje twórczość przedmuzułmańską. Okres drugi, nazywany islamskim, trwa od początku misji proroka Muḥammada do końca panowania Omajjadów (750). Następujący po nim okres trzeci, tzw. abbasydzki, jak sama nazwa wskazuje, kończy się wraz z upadkiem kalifatu abbasydzkiego po zdobyciu Bagdadu w roku 1258 przez wnuka Czyngis-chana, Hulagu. Czwarty to okres schyłkowy, czas panowania Mameluków, którego kres wyznacza zwycięski pochód Turków osmańskich i zdobycie przez nich Egiptu w 1518 r.

Poetyka, jako dziedzina teorii literatury zajmująca się wielopłaszczyznową analizą budowy dzieła literackiego, ukształtowała się w arabskiej nauce ostatecznie dopiero w ciągu ostatnich stu lat. Najintensywniejszy jej rozwój przypada jednak na okres od VIII do XIII w. To wtedy właśnie powstawały fundamentalne prace teoretyczne. Aż do czasów współczesnych poetyka arabska uprawiana była w postaci oddzielnych dyscyplin wiedzy. Najwcześniej, bo przed końcem VIII w. uformowała się wersologia. Po niej przyszła kolej na stylistykę, która od samego początku ściśle związana była z gramatyką i retoryką. Genologia natomiast nie tworzyła odrębnej gałęzi nauki o poezji lecz stanowiła przeważnie przedmiot opisu i dociekań krytyki literackiej.

Opracowanie to jest próbą całościowej prezentacji problematyki związanej z klasycznym wierszem arabskim. Obejmuje więc zarówno wersyfikację, jak i szeroko pojętą warstwę stylistyczną (porównanie, metaforę, składniowe środki stylistyczne, figury słowno-dźwiękowe itd.) oraz omówienie gatunków poetyckich uprawianych

w określonych wyżej ramach formalno-czasowych. Nie ogranicza się przy tym do opisu czysto teoretycznego. Impulsem do jej powstania był brak tego rodzaju publikacji w polskim piśmiennictwie arabistycznym oraz ciągły niedostatek całościowych opracowań klasycznej poetyki arabskiej w zachodniej literaturze specjalistycznej. Zamierzeniem autora było z jednej strony kompleksowe zaprezentowanie całego bogactwa struktury formalnej klasycznej poezji arabskiej, stosowanych przez nią środków wyrazu oraz jej ewolucji gatunkowej, z drugiej zaś pokazanie oryginalnej myśli naukowej średniowiecznych arabskich teoretyków wiersza; wersologów, znawców retoryki, krytyków literackich. Wypracowane przecież wówczas koncepcje, teorie, klasyfikacje, definicje i specjalistyczne terminy, mimo upływu wielu wieków nie uległy dezaktualizacji. W niemal niezmienionej postaci funkcjonują one w nauce arabskiej do dziś, przekazywane kolejnym pokoleniom w programach edukacyjnych różnych szczebli i stanowią nadal podstawowy warsztat analizy struktury dzieła poetyckiego.

Chodziło także o to, by ową opisowo-normatywną staroarabską poetykę, charakteryzującą się dość hermetycznym stylem oraz swoistą, nadmiernie nieraz rozbudowaną terminologią, przedstawić językiem współczesnej, europejskiej teorii literatury, nie tracąc jednocześnie tego, co stanowi o jej własnej specyfice. Dlatego właśnie między innymi, na wszystkich płaszczyznach omawianych zagadnień zachowana została względna wierność oryginalnej arabskiej systematyce z jej wewnętrznymi podziałami i hierarchią.

Z uwagi na taki właśnie charakter pracy bazuje ona głównie na źródłach arabskich; przede wszystkim na obfitej spuściźnie piśmiennictwa średniowiecznego, a także na bogatej współczesnej literaturze przedmiotu. Pełną listę tych źródeł mieści w sobie bibliografia. Ich prezentacja znacznie wykraczałaby poza ramy objętościowe tej publikacji. Stąd rezygnacja z osobnego rozdziału na temat stanu badań. Zamiast tego każda z głównych części książki poprzedzona została wprowadzeniem zawierającym omówienie ewolucji poszczególnych działów średniowiecznej arabskiej poetyki teoretycznej.

Wszystkie aspekty poruszanych zagadnień zostały udokumentowane przykładami z arabskiej poezji średniowiecznej. Tam gdzie było to konieczne dla pełnego zilustrowania omawianych zjawisk, przytoczone fragmenty wierszy lub całe utwory przetłumaczone zostały na język polski. Transkrypcja cytowanych fragmentów poezji odzwierciedla arabski rozkład tekstu w hemistychach; w tym sztuczne rozcinanie wyrazów wypełniających granicę metrycznego przedziału śródwersowego w wersach bezśredniówkowych.

Wszelkie zawarte w tej pracy tłumaczenia tekstów arabskich są dziełem autora. Pisownia występujących w nich imion i nazw własnych została ze względów kompozycyjnych celowo uproszczona.

WSTĘP

Najdawniejsza poezja arabska to liryka w pełnym tego słowa znaczeniu. Swoje utwory autorzy najprawdopodobniej wyśpiewywali albo raczej śpiewnie recytowali, być może nawet przy akompaniamencie jakiegoś prostego instrumentu strunowego, typu *rabāb*, tak jak to jeszcze i dzisiaj czynią poeci beduińscy. Średniowieczne źródła wspominają, że podczas recytacji poeci przedislamscy mieli zwyczaj wymachiwać do rytmu kijami (*ʿaṣā*). Jeden z pierwszych arabskich pisarzy, encyklopedysta Al-Ġāhiz (zm. 869) poświęca nawet tej kwestii aż trzy rozdziały swojego dzieła pt. *Al-Bayān wa-at-tabyīn*¹.

Najstarsza zachowana w piśmie poezja arabska to utwory pod względem języka i formy w pełni ukształtowane. Nie zawierają one praktycznie nic, co pozwalałoby prześledzić wcześniejszą drogę ewolucyjną, jaką klasyczny wiersz niewątpliwie musiał przejść. Brak w nich przykładów etapów pośrednich. Twórczość ta – która jeszcze w pierwszym wieku islamu istniała wyłącznie w przekazie ustnym – wraz z bujnym rozkwitem piśmiennictwa arabskiego na przestrzeni ósmego i dziewiątego stulecia „materializuje się” i popularyzuje w tempie niemal lawinowym, przelewana na papirus, pergamin i papier. Jej gromadzeniem i dokumentowaniem zajmują się wytrawni antologięści, jak Abū ʿAmr Ibn al-ʿAlāʾ (689-770), ʿAbd al-Malik Ibn Qurayb al-Aṣmaʿī (zm. 830), Al-Mufaḍḍal Ibn Muḥammad aḍ-Ḍabbī (zm. 786), Abū Zayd al-Quraṣī (zm. 830), Abū Tammām (zm. 846). Niektórzy z nich w poszukiwaniu autentycznej poezji arabskiej wyruszają na pustynne szlaki, przepytując lokalnych rapsodów i bardów, spisując zasłyszane wieści o życiu i plemiennych powiązaniach mniej lub bardziej znanych poetów minionej i współczesnej im epoki. Owocem ich pracy stają się bogate antologie jak *Al-Aṣmaʿiyyāt*, *Al-Mufaḍḍaliyyāt*², *Al-Ḥamāsa*³, *Ġamharat aṣʿār al-ʿArab*⁴.

Od razu też w Basrze, Kufie i Bagdadzie poezja ta jest na różne sposoby klasyfikowana a także analizowana pod kątem formy i treści. Badacze języka arab-

¹ Al-Ġāhiz, *Al-Bayān wa-at-tabyīn*, red. ʿAbd as-Salām Muḥammad Hārūn, Al-Qāhira 1998, t. 3, s. 5-124.

² Nazwane od imion ich autorów. Pierwsza zawiera 92, a druga 130 utworów.

³ Dzieło Abū Tammāma, w którym zebranych zostało prawie dziewięćset wierszy i fragmentów wierszy poczynając od czasów najdawniejszych aż po połowę IX w.

⁴ Zbiór autorstwa Abū Zayda al-Quraṣiego zawierający 49 uznanych arbitralnie za najdoskonalsze długich poematów, podzielonych na siedem grup (po 7 utworów w każdej) i ułożonych wedle stopnia doskonałości.

skiego i gramatycy jak Sībawayhi (zm. 793) czy Al-Kisā'ī (zm. 805) sięgają do niej jak do rezerwuaru czystej, nie skażonej obcymi wpływami arabszczyzny. Al-Ḥalīl Ibn Aḥmad al-Farāhīdī rozpracowuje jej strukturę wersyfikacyjną. Ibn Salām al-Ġumāhī (zm. 846) bada ją okiem krytyka literackiego, eksponując podobieństwa i różnice stylu, wykazując wyższość jednych poetów nad drugimi. Poezja zakwalifikowana jako przedislamska staje się wzorcem – często niedoścignionym – dla wielu następnych pokoleń.

Wysiłki ówczesnych filologów, historyków, genealogów i zbieraczy tradycji wytworzyły obraz Arabii ostatniego stulecia przed islamem (tzw. *al-ġāhiliyya*), który utrwalił się na wiele wieków i który jeszcze dziś w niezmiennym kształcie i bez zastrzeżeń funkcjonuje w świadomości wielu środowisk. W obrazie tym Arabia jawi się jako kraina zamieszkała przez liczne plemiona, mówiące na co dzień różnymi nierzeczami arabskimi. Wśród plemion tych żyje wielu poetów, którzy opiewają czyny współziomków, wyszydają rywali, wychwalają możnych protektorów i rozślawiają swoje męstwo, a ich wiersze i sława docierają w najdalsze zakątki Arabii, przekazywane z ust do ust, powtarzane przez wędrownych bardów. Wszyscy owi poeci tworzą w jednym ponaddialektalnym, niepisanym języku arabskim, będącym jednocześnie językiem ojczystym włodarzy Mekki, plemienia Qurayš, które wydać miało na świat proroka islamu, Muḥammada.

Przez całe wieki poezja okresu przedmuzułmańskiego uważana była za fundament arabskiej literatury. W pierwszej połowie dwudziestego stulecia obraz ten całkowicie zburzył jeden z najwybitniejszych znawców arabskiej literatury średniowiecznej, Egipcjanin Ṭaha Ḥusayn (1889-1973), narażając się przez to na gniew i reperkusje ze strony konserwatywnych kręgów intelektualnych elit arabskich, a zwłaszcza uniwersytetu Al-Azhar. Ṭaha Ḥusayn, najpierw w serii wykładów na Uniwersytecie Kairskim, a później w publikacji pt. *Fī aš-šī'r al-ġāhili*⁵ („O poezji przedmuzułmańskiej”) zanegował autentyczność poezji uważanej dotąd za przedislamską. Poddał także w wątpliwość istnienie samych poetów tradycyjnie z tym okresem łączonych, jak Imru' al-Qays, Ṭarafa Ibn al-ʿAbd, ʿAntara Ibn Šaddād i wielu innych. Jego zdaniem znakomita większość tej poezji stworzona została dopiero po nastaniu islamu i przypisana została poetom z poprzedniej epoki, których imiona oscylują często na granicy prawdy historycznej i mitu.

Przyczyn takiego stanu rzeczy upatrywał Ṭaha Ḥusayn generalnie w dwu czynnikach. Pierwszy to tocząca się u progu ery muzułmańskiej ostra walka polityczno-religijna o prymat nad Mekką i całym Hidżazem, a zwłaszcza związane z tą walką usilne dążenie stronnictw i plemion do podbudowania własnego wizerunku oraz pozycji społecznej poprzez ciągłe odwoływanie się do chwały przeszłości. Czynniki drugi to niesolidność, a niekiedy nadgorliwość ówczesnych rapsodów i bardów znanych już wtedy z tendencji do modyfikowania wersji autorskich, dowolnego skracania lub rozbudowywania tekstu oryginalnego, a nawet przypisywania własnej twórczości rzeczywistym lub zgoła fikcyjnym poetom⁶. O tego typu działaniach wspomina nie-

⁵ Ḥusayn, Ṭaha, *Fī aš-šī'r al-ġāhili*, Al-Qāhira 1926.

⁶ Ibidem, s. 42-124.

jednokrotnie na kartach *Ṭabaqāt aš-šūʿarāʾ* Ibn Salām al-Ġumahī, na którego często powołuje się Ṭaha Ḥusayn w wyżej wymienionym dziele⁷.

Jeden z głównych argumentów jakimi posłużył się Ṭaha Ḥusayn na poparcie swojej tezy nawiązuje do rzeczywistości przedstawianej w kasydach przypisywanych poetom przedmuzułmańskim. Uważał on, że kasydy te nie odzwierciedlają prawdziwych realiów czasów, w jakich miały być tworzone. Nie ma w nich bowiem na przykład odniesień do sfery duchowej. Tymczasem lektura Koranu świadczy o tym, że dla współczesnych Muḥammadowi Arabów kwestie religijno-światopoglądowe nie były obojętne. Wręcz przeciwnie, wyzwały gorące dyskusje i spory, bywały źródłem namiętności a nawet konfliktów. Uzasadnione jest więc przypuszczenie, że także i kilkadziesiąt lat wcześniej musiało być podobnie. A skoro tak, to należałoby się słuszenie spodziewać zauważalnej obecności tego rodzaju tematyki w bardzo licznej przecież twórczości przypisywanej owym czasom. Dla Ṭahy Ḥusayna paradoksalnie o wiele wierniejszy obraz życia Arabów przed islamem można odnaleźć w Koranie oraz wierszach poetów współczesnych prorokowi Muḥammadowi a nawet w wierszach poetów okresu omajjadzkiego, jak Al-Farazdaq (641-732), Ġarīr (653-733), Dū ar-Rumma (zm. 735) czy Al-Aḥṭal (640-710)⁸.

Jednakże w opinii Ṭahy Ḥusayna najbardziej przekonujących dowodów przemawiających za jego tezą dostarcza sam język wierszy uważanych za przedislamskie. Uwagę zwraca absolutna jednolitość językowa całej tej twórczości. Choć już najdawniejsi arabscy filologowie wskazywali na istotne różnice dialektalne pomiędzy poszczególnymi plemionami, to śladów tych różnic w utworach zupełnie nie widać. Arabszczyzna Imruʿ al-Qaysa z plemienia Kinda niczym nie odbiega od arabszczyzny ʿAntary i Zuhayra z plemienia Qays czy też Al-Hāriṭa z plemienia Rabīʿa. Język kasyd poetów o rodowodzie jemeńskim jak wspomniany już Imruʿ al-Qays to ten sam arabski, z jakim mamy do czynienia w kasydach poetów Nadżdzu, jak ʿAbīd Ibn al-Abras, czy też poetów Hidżazu jak An-Nābiġa aḍ-Ḍubaynī. Język poetów, których życie, jeśli uwzględnić ustalenia genealogów arabskich⁹, przypadało na początek VI w., jak Al-Muhalhil, nie różni się w niczym od języka żyjących sto lat później poetów islamu, jak Ḥassān Ibn Tābit. Jest to również ten sam arabski, w jakim głoszony był Koran.

Ṭaha Ḥusayn pyta, jak to możliwe, by poeci tak wielu rozsiansych po całej Arabii plemion, oddzielonych od siebie bezkresnymi nieraz połaciami pustyń, różniących się mową, rodowodem, sposobem życia, tradycją, aliansami i partykularnymi interesami, przyjęli jako środek artystycznego wyrazu język obcego plemienia, którego dominacja ograniczała się geograficznie do Mekki i jej okolic, zaś czasowo do co najwyżej ostatniego wieku poprzedzającego nadejście islamu. Jest to jego zdaniem tym bardziej

⁷ Al-Ġumahī, Ibn Salām, *Ṭabaqāt aš-šūʿarāʾ*, red. Joseph Hell, Leiden 1916. Zob. np. s. 52, gdzie mowa o tym, iż Kurajszyci celowo przypisywali Ḥassānowi Ibn Tābitowi wiersze nie licujące z jego poziomem artystycznym ani kulturą osobistą po to, by go skompromitować; zob. też s. 147, gdzie Ibn Salām wspomina o tym, że wiersze pewnego zdolnego poety imieniem Qurād Ibn Ḥanaš były przerabiane lub w całości zawłaszczane przez innych poetów z plemienia Ġaṭafān.

⁸ Ḥusayn, Ṭaha, op. cit., s. 15-23 (por. Husayn, Ṭaha, *Fī al-adab al-ġāhili*, Al-Qāhira 1933, s. 68-79).

⁹ Ṭaha Ḥusayn kwestionuje też wiarygodność staroarabskich genealogów. Uważa, że nie ma żadnych naukowych podstaw, by nadal bezkrytycznie im wierzyć (zob. *Fī al-adab al-ġāhili*, s. 90-93).

mało prawdopodobne, że gdy w czasach ekspansji nowej religii wkrótce po śmierci jej Proroka zadanie krzewienia Koranu powierzone zostało prozelickim misjonarzom wywodzącym się z nawracanych na islam plemion, nie potrafili oni zachować oryginalnego kurajskiego brzmienia tekstu, naginając go do reguł własnych dialektów. I właśnie z tego powodu już pierwsi kalifowie zmuszeni zostali do zintensyfikowania prac nad kodyfikacją „świętego słowa”, by zapobiec jego zniekształcaniu¹⁰.

Wątpliwości przysparza jeszcze i to, że pomimo wspomnianego już zróżnicowania etnograficznego poezja tzw. okresu *al-ġāhiliyya* niemal w stu procentach opiera się o ten sam inwentarz wzorców metrycznych oraz o te same zasady rymowania. Charakteryzuje się też podobną kompozycją i stylistyką, w takim stopniu, że w twórczości przypisywanej różnym poetom dosłownie roi się od analogicznych porównań, metafor i innych figur stylistycznych, a czasami nawet prawie identycznie brzmiących całych wersów, by przytoczyć tylko najbardziej znane przykłady:

a) Imru^o al-Qays:

وُقُوفًا بِهَا صَحْبِي عَلَيَّ مَطِيَّهِمْ لَا تَهْلِكُ أَسَى وَتَجَمَّلُ²²

wuqūfan bi-hā ṣaḥbī ʿalay-ya maṭiyya-hum
yaqūlūna lā tahlik asan wa-taḡammali

b) ʿArafat Ibn al-ʿAbd:

وُقُوفًا بِهَا صَحْبِي عَلَيَّ مَطِيَّهِمْ لَا تَهْلِكُ أَسَى وَتَجَلَّلُ²²

wuqūfan bi-hā ṣaḥb-ī ʿalay-ya maṭiyya-hum
yaqūlūna lā tahlik asan wa-taḡalladi

Jak widać, wersy te różnią się między sobą tylko ostatnim wyrazem; *taḡammali* w kasydzie Imru^o al-Qaysa oraz *taḡalladi* w kasydzie ʿArafaty. Zjawisko to dostrzegali już najwcześniejsi arabscy badacze, rozpatrując je w kategoriach dosłownego naśladownictwa lub po prostu plagiatu (ar. *naḥl*, *intihāl*, *sariqa*)¹³.

Na początku lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku ciekawą interpretację tego rodzaju analogii i dosłownych replik zaproponował James T. Monroe¹⁴. Opierając się na wynikach badań Milmana Parry i Alberta B. Lorda nad ustną twórczością epicką z rejonów Jugosławii uprawianą jeszcze w XX wieku przez tamtejszych śpiewaków ludowych, wysunął on tezę, iż arabska poezja przedislamska, jako twórczość ustna o charakterze ludowym, tworzona była spontanicznie, improwizowana ad hoc w zależności od potrzeby chwili¹⁵. Poeci, a także ci, którzy ich twórczość przekazywa-

¹⁰ Ḥusayn, ʿArafa, *Fī al-adab al-ġāhilī*, op. cit., s. 92-112.

¹¹ Imru^o al-Qays, *Dīwān Imri^o al-Qays*, Bayrūt 1983, s. 31.

¹² ʿArafat Ibn al-ʿAbd, *Dīwān ʿArafat Ibn al-ʿAbd*, Bayrūt 1982, s. 19.

¹³ Np. Al-Ġumāhī, Ibn Salām, op. cit., s. 14-17 lub Ibn Rašīq, *Al-ʿUmda fī maḥāsini aš-šiʿr wa-ādābi-hi wa-naqdi-hi*, red. Muḥammad Mūhī ad-Dīn ʿAbd al-Ḥamīd, t. 2, Bayrūt 1981, s. 280-294.

¹⁴ Monroe, J. T., *Oral Composition in Pre-Islamic Poetry*, „Journal of Arabic Literature”, 3 (1972), s. 1-53. Zob. też krytyczne wydanie arabskie: *An-Naẓm aš-šafawī fī aš-šiʿr al-ġāhilī*, tłum. i red. Fadl Ibn ʿAmmār al-ʿAmārī, Ar-Riyād 1987.

¹⁵ Opinię taką głosił już w IX w. Al-Ġāhiz (zob. op. cit., t. 3, s. 28), którego Monroe cytuje.

li dalej, nie zapamiętywali wierszy jota w jotę, w związku z czym każde następne wykonanie danego poematu mniej lub bardziej odbiegało od wersji pierwszej. Zaś w procesie tworzenia, dla zachowania izometrii wersów, nie korzystali oni z teoretycznych wzorców wersyfikacyjnych (ponieważ takowych nie znali) lecz polegali na własnym, instynktownym wyczuciu rytmu. Pomagały im w tym natomiast powtarzane od czasu do czasu w różnych miejscach utworu wyrazy, zwroty lub zdania charakteryzujące się określonym układem iloczynowo-sylabicznym, na których kanwie budowali strukturę rytmiczną całego wiersza. Złożyły się one w rezultacie na dość pokaźny, zdaniem Monroe (o czym świadczyć mają wykonane przezeń obliczenia statystyczne), wspólny dla pokoleń poetów zbiór gotowych formuł.

Na marginesie zaprezentowanych tu w dużym skrócie rozważań Monroe warto dodać, że żyjący na przełomie X i XI w. Al-Bāqillānī, zastanawiając się nad tym, jak narodził się wiersz arabski, napisał co następuje: *Co do tego jak powstał wiersz różniono się. Mówiono, że na początku powstał w sposób niezamierzony jako rozmaite regularności zdarzające się w toku mowy. A kiedy się to ludziom spodobało i się w tym rozsmakowali, i spostrzegli, że jest to dla uszu miłe i dla ducha przyjemne, zaczęli to rozwijać i tym się zajmować*¹⁶. Powołując się zaś na jednego z czołowych przedstawicieli kufickiej szkoły filologów, Taʿlaba (zm. 904), dodał, że dawni Arabowie uczyli swoje dzieci układania wierszy stosując bliżej nieokreślony system środków mnemotechnicznych nazywany przez nich *al-matīr*, którego etymologia łączy się ze znaczeniem cięcia lub rozciągania¹⁷.

Niezależnie od tego czy poezja Imruʿ al-Qaysa, ʿArafy, Labīda, ʿAntary, Zuhayra i wielu innych to autentyczna poezja z epoki *al-ġāhiliyya*, czy też twórczość późniejsza i jedynie przypisywana poetom przedislamskim, nie ulega żadnej wątpliwości, że miała ona niezwykle bogaty udział w dorobku klasycznej literatury arabskiej. Na długie stulecia wytyczyła poetyckie standardy i po dziś dzień uważana jest za skarbnicę języka i kultury arabskiej. To w dużym stopniu na jej fundamencie poczynawszy od VIII w. tworzyła się i formowała arabska poetyka opisowo-normatywna.

Na początku, aż po okres wczesnego islamu, poezja arabska miała w przeważającej mierze koloryt beduiński. Dominowały w niej sceny z życia koczowniczego – karawany jucznych wielbłądów, obozowiska, pustynna przyroda i krajobrazy, polowania, międzyplemienne spory, potyczki i wojny, opisy męstwa i waleczności. Beduinem był też podmiot liryczny. Pogrążony w zadumie nad śladami po obozowisku samotny jeździec albo łowca, znoszący męźnie piekło pustynnego skwaru. Napiętnowany przez własne plemię wagabunda albo hulaka goniący za uciechami i poklaskiem na dworach możnych. Zapalczywiec gotów dla honoru zabić albo prawiący morały wędrowny mędrzec. Wszystko to oczywiście znajdowało odbicie w warstwie językowej; w słownictwie, doborze porównań i metafor.

¹⁶ Al-Bāqillānī, *Iʿğāz al-Qurʿān*, Al-Qāhira 1963, s. 96.

¹⁷ Ibidem. Notabene podstawowe znaczenie stosowanego powszechnie terminu *taqṭīʿ* na określenie rytmicznego podziału lub skandowania wersu to „cięcie na kawałki”. Zwraca natomiast uwagę w tym kontekście zagadkowa zbieżność ww. arabskiego *matīr* oraz związanych z nim *matara* i *matr* z greckim *métron*.

Wraz z terytorialną ekspansją Arabów i zmieniającymi się warunkami ich bytowania oraz w miarę przejmowania, zwłaszcza przez arabskie elity społeczne, elementów kultury i stylu życia podbijanych narodów, język poetycki ewoluował. W sposób zauważalny wzbogaceniu uległa szczególnie jego warstwa leksykalno-znaczeniowa. W miejsce surowych, pustynnych obrazów pojawiać się zaczęły barwne opisy pałaców, kwitnących ogrodów, bogactwa książęcych dworów, bujnej fauny i flory. Zmieniały się też preferencje wersyfikacyjne. Poeci chętniej sięgali po formy krótsze, zarówno na poziomie budowy metrycznej jak i rozmiaru wiersza, co nadawało utworowi lekkości. Nie oznaczało to jednak całkowitego zerwania z dotychczas uprawianą poetyką. Nostalgia za tym co dawne i piękne jeszcze nieraz miała się odradzać w różnym kształcie i nasileniu.

ISBN 978-83-8138-059-1